
Ukrajina a ropa

Ivan Sjusko, Ivan Ustič

V letech 1997–1998 se začalo stále častěji hovořit o Ukrajině jako o klíčovém faktoru stability nové Evropy. Jak prohlásil ukrajinský ministr zahraničí Boris Tarasjuk, Ukrajina se z objektivních důvodů nemůže pokoušet stát mocností světového významu, ale může být důležitým regionálním faktorem v multipolárním světě, který se postupně formuje místo starého soupeření Východ–Západ.¹ Zahraničněpolitický průlom ukrajinského státu je nesporný – podepsání smluv se všemi sousedy, včetně smluv s Ruskou federací a s Rumunskem v roce 1997, zvláštního partnerství s NATO, dohody s Evropskou unií, která vstoupila v platnost 1. 3. 1998. Posiluje se prozápadní směr ukrajinské tzv. mnohovektorové zahraniční politiky a naopak ve vztahu k SNS a k Rusku se projevuje větší rezervovanost k procesům přílišné integrace. Celkově však Ukrajina z mnoha důvodů zatím uspokojivě neodpověděla ani nemohla odpovědět na otázku geopolitické perspektivy země. Politická elita státu teprve nyní začala chápat, že samostatná zahraniční politika Ukrajiny neznamená periodickou změnu provýchodní orientace na prozápadní a naopak (což západní tisk jízlivě označil za „bisexualnost“ současné ukrajinské zahraniční politiky). Základem musí být dlouhodobé a stabilní národní a státní zájmy, v první řadě hospodářské a sociální. A právě z tohoto hlediska je třeba správně posuzovat i komplex ukrajinských snah o rozvíjení spolupráce se zeměmi v oblasti Černého a Kaspického moře a Zakavkazska s cílem upevnit národní energetickou bezpečnost a diverzifikovat zdroje dodávek energetických surovin. Následující stát je tedy rozumné začít od rusko-ukrajinských vztahů, protože Ruská federace je hlavním a prozatím jediným reálným dodavatelem surovin (včetně ropy) pro Ukrajinu.

Ukrajina a ruské suroviny – diverzifikace nebo konflikt

Z vlastních energetických zdrojů je Ukrajina schopna pokrýt méně než polovinu své potřeby. Ropa z vlastních zdrojů přitom nekryje ani 20 % potřeb ukrajinské ekonomiky. Zbytek se dováží převážně z Ruska. Mezi ukrajinskou politickou elitou panuje přesvědčení, že je nezbytné nahradit prakticky monopolní ruské dodávky ropy mnohozdrojovým systémem dovozu ropy z různých oblastí světa. Zdá se, že pro tento cíl byla prostřednictvím hromadných sdělovacích prostředků získána i celá ukrajinská veřejnost. Ovšem místo diverzifikace dovozu ropy prostřednictvím mnoha zdrojů probíhá jen hledání rovnocenné alternativy k ruským dodávkám.

Proto si nejdříve položíme dvě otázky: 1) Existuje vůbec problém zabezpečení ukrajinského hospodářství energetickými surovinami, včetně ropy? 2) Jaké zájmy stojí za projektem diverzifikace dovozu energetických surovin – ekonomické nebo politické?

Na první položenou otázku se odvážíme odpovědět, že neexistují vůbec žádné problémy se současným ani perspektivním zajištěním dodávek surovin (např. ropy) na Ukrajinu. V dlouhodobém výhledu bude nabídka ropy na světovém trhu převyšovat poptávku a spotřebu. Takže Ukrajina si bude moci koupit ropu v jakémkoli potřebném množství, avšak koupit, nikoli dostat darem či na dluh. A právě v tom spočívá největší problém Ukrajiny, chybějí peníze.

Nic nebrání ukrajinským obchodníkům s plynem a s ropou v tom, aby dostávali tolik ruského plynu nebo ropy, kolik potřebují. Nic kromě nedostatku peněz či ochoty platit. Ukrajinský premiér Valerij Pustovojtěnko přiznává, že od začátku roku 1998 nebylo za

dotaný ruský plyn zapláceno vůbec nic. K 20. 2. 1998 dlužili ukrajinští spotřebitelé zemního plynu 6,62 mld. hřiven neboli více než 3 mld. \$.

Ruská federace neuzavírá Ukrajině energetický „kohoutek“. Nemá totiž zatím jiné rovnocenné možnosti transportu ropy a plynu do Evropy než přes ukrajinské území. Cožpak za současných podmínek značného poklesu cen ropy na světových trzích a při vzniku hrozby snížení valutových příjmů z exportu energetických surovin nemá Rusko zájem o prodej ropy a plynu svým bezprostředním sousedům (např. Ukrajině), chce-li ušetřit na dopravě? Tím spíše, že tyto suroviny (včetně ropy) většinou již neprodává sama ruská vláda, ale soukromé nebo polostátní komerční firmy, které se neřídí politickými motivy, ale ekonomickou nutností a snahou o zisk. Ovšem za dodávky musí Ukrajina platit, stejně jako v celém civilizovaném světě, nikoli se tedy snažit získat energetické suroviny zdarma či v nějakém speciálním režimu od „přítele“, přičemž se současně okázale „přátelít“ se zcela jinými státy, které se mohou jen shovívavě usmívat a zadarmo poučovat.

Proto není divu, že se o diverzifikaci snaží jak Rusko, tak i Ukrajina – Ukrajina o diverzifikaci zdrojů dodávek energetických surovin, Rusko o diverzifikaci tras jejich exportu mimo území nesolventní a nevypočitatelné Ukrajiny. Domníváme se, že snahy obou stran jsou za daných podmínek oprávněné. Je ovšem otázkou, nakolik je taková dvojitá diverzifikace možná, jak se bude realizovat a k čemu taková politika povede. Vycházejme z toho, že strategie diverzifikace dodávek energetických surovin je projevem ukrajinské snahy o hospodářskou suverenitu a o změnu geoekonomických priorit. Často ovšem kroky Ukrajiny vypadají jako politicky, nikoli ekonomicky motivované hledání jakéhokoli jiného zdroje zásobování energetickými surovinami Rusku na truc.

Je proto možné tvrdit, že ruské diverzifikační procesy jsou motivovány především ekonomickými zájmy, zatímco ukrajinské spíše politickými důvody. To samozřejmě neznamená, že ruské vládnoucí kruhy nevyužívají občas ropnou otázku jako svéráznou „svěrací kazajku“ k periodické korekci ukrajinské zahraniční politiky. Ovšem stupeň nátlaku Ruské federace je značně ovlivňován snahou ruských vývozců ropy a plynu neztratit své pozice na poměrně velkém ukrajinském vnitřním trhu. A přepolitizovaný ukrajinský přístup již vytlačil podstatnou část ukrajinských výrobců-vývozců ruskými a zahraničními konkurenty z velkého eurasijského trhu Ruska. V posledních letech probíhala mezi Ukrajinou a Ruskou federací fakticky obchodní válka, z níž ukrajinská strana nevyšla jako vítěz.

Dynamika zahraničního obchodu Ukrajiny s Ruskem (v mil. \$)

	1992	1993	1994	1995	1996
Vývoz	3 051	4 709	4 361	5 698	5 528
Dovoz	3 726	6 919	7 744	8 249	8 686
Koeficient pokrytí dovozu vývozem	0,819	0,681	0,563	0,691	0,636

Pramen: Статистический ежегодник Украины за 1996 год. Украинская энциклопедия, Киев 1997.

Permanentní deficit ukrajinského obchodu s Ruskem v oblasti zboží podstatně snižuje saldo v oblasti služeb, především příjmy z tranzitu ruských energetických surovin přes ukrajinské území. Jen za tranzit přírodního plynu z Ruska na Západ získá Ukrajina každoročně okolo 2,4 mld. \$ (především však formou bezplatných dodávek ruského plynu na ukrajinský trh). V roce 1996 činil ukrajinský vývoz v oblasti služeb 3 333,5 mil. \$, zatímco dovoz z Ruska jen 310,1 mil. \$.

Nehledě na určité zlepšení oficiálních rusko-ukrajinských vztahů a na podepsání Smlouvy o přátelství, spolupráci a partnerství, jakož i Smlouvy o ekonomické spolupráci na léta 1998–2007, vzájemné hospodářské vztahy se v posledních letech zhoršily a rozhodně neodpovídají představám o dobrém sousedství ani o strategickém partnerství.

Politické dohody na bilaterální úrovni z let 1997–1998 ještě nenormalizovaly hospodářské vztahy. Např. i když se prezidenti Ruské federace a Ukrajiny domluvili na zvýhodněných dodávkách 600 tisíc tun ukrajinského cukru pro ruský trh, do května 1998 se žádná z těchto dodávek neuskutečnila. Za 11 měsíců roku 1997 (leden až listopad) se celková výměna zboží mezi Ukrajinou a Ruskem snížila, a to vývoz o 32,9 % a dovoz o 9,6 %. Podle sdělení ukrajinského premiéra během první poloviny roku 1999 klesl vzájemný obchod o 25 %. Přesto však Rusko zůstává největším ukrajinským obchodním partnerem, jehož podíl na dovozu činí 46,7 % a na vývozu 26,2 %. Příčinou velkého podílu Ruska na ukrajinském importu jsou především dodávky energetických surovin, které celkem tvoří téměř polovinu celoročního ukrajinského dovozu.

Hlavní příčinou regrese a disproporcí v rusko-ukrajinských hospodářských vztazích (kromě některých konjunkturálních a politicky zabarvených příčin) jsou podle našeho názoru principiálními rozdíly státních ekonomických systémů Ukrajiny a Ruska. Ukrajina totiž v tempu reformem značně zaostává za Ruskou federací. Zatímco v Rusku pomalu končí přechodné období reformem, soukromý sektor již vytváří více než 70 % hrubého národního produktu a prodej státních balíků akcií podniků, těžících ropu a zemní plyn (např. privatizace velké společnosti Rosněft), je možné v roce 1998 považovat za konec velké privatizace, Ukrajina provádí spíše kvazireformy. Velká investiční (peněžní) privatizace je zde teprve v počátcích, státní sektor má v ekonomice příliš velké zastoupení a administrativně-regulační zásahy státu, jakož i míra zdanění jsou značné. Ukrajinský stát dosud nenašel společnou řeč se soukromým kapitálem, který se proto většinou přesunul do stínové ekonomiky nebo „odešel“ do zahraničí. Neustále se měnící vlády se ani nestihnou zorientovat v podstatě národních ekonomických zájmech. Z hlediska majetkových poměrů a organizace je ukrajinské hospodářství převážně státní, a proto se systémově neshoduje s ruským kapitalismem. Tím je možné vysvětlit i ukrajinskou snahu dosáhnout zahraničně-ekonomických cílů především státně-politickými metodami, zatímco Rusko se snaží opírat svou zahraniční politiku o expanzi ruského kapitálu. Ale i v dnešní situaci, která rozhodně není optimální, mohou být v rusko-ukrajinské hospodářské spolupráci nalezeny styčné body a vzájemně výhodné momenty. Je třeba pouze hledat ve vzájemných vztazích shodu strategických zájmů obou států, vycházející ze sociálně-ekonomických potřeb, tedy nikoli konfrontační problémy.

V této souvislosti je třeba se na snahy obou stran diverzifikovat dodávky energie nedívat jen z výhradně politických stanovisek. Vzhledem ke chronickému nedostatku finančních zdrojů se Ukrajina prostě snaží pomocí stavby nových a na Rusku nezávislých ropovodů získat další množství ropy zdarma jako kompenzaci za tranzit. A pokud chce Ruská federace vybudovat ropovody mimo ukrajinské území, pak je to motivováno snahou zvýšit export ropy do solventní západní Evropy. Přitom uvedené skutečnosti oběma státům vůbec nepřekážejí v další spolupráci při importu a exportu ruské ropy ani při zdokonalování existující infrastruktury, která se částečně nachází na území Ukrajiny.

Z toho vyplývá, že celkový stav rusko-ukrajinských vztahů nevyostřuje otázku ropy. Žádná ze stran by neměla z politických pohnutek (byť strategických) narušovat existující energetický systém mezi Ukrajinou a Ruskem (včetně zásobování ropou), protože by to bylo ekonomicky nevýhodné. Příčina vzniku napětí okolo ukrajinské ropné orientace – jak se zdá – spočívá v něčem jiném. Vztahy s Ruskem nemohou být poškozeny politickými chimerami, ale jen něčími alternativními hospodářskými zájmy, a to zájmy na Ukrajině, kde se za kulisami ropného trhu pohybují dost mocné subjekty.

Zajímavým paradoxem také je, že největší problémy má Ukrajina s placením dodávek ruského plynu. Přesto otázka plynu vyvolává ve vzájemných vztazích méně konfliktů než otázka ropy. Ruská vláda a vedení společnosti Gazprom sice periodicky kárají ukrajinskou stranu za neplnění závazků, ale „kohoutek“ neuzavírají a souhlasí s různými nestandardními způsoby splácení dluhu. Ukrajinskou vládu kupodivu příliš nezajímají plány na výstavbu nových plynovodů mimo ukrajinské území, a to severní cestou přes Bělorusko a Polsko

ani jižní cestou, i když hrozí ztráta miliard dolarů za tranzit. Avšak jakékoli ukrajinské pokusy napojit se na neruské zdroje ropy vnímají jisté kruhy v Ruské federaci jako „zradu“.

Vysvětlení tohoto chování může být pouze poněkud nestandardní; Ukrajina nemá problém s ropou (při dostatku finančních prostředků), ale s ropnými produkty. Ukrajinský trh s benzinem, s naftou a s dalšími ropnými produkty je obsazen a rozdělen především mezi ruské výrobce a na ně napojené obchodní společnosti, včetně ukrajinských soukromých společností. Právě prodej ropných výrobků rychle přináší „živé peníze“, zatímco ropa je jen surovina s delším cyklem návratu finančních prostředků. Proto se domníváme, že se na Ukrajině nebojuje o ropu, ale o trh s ropnými produkty. Blokování ukrajinské snahy o diverzifikaci dodávek ropy je motivováno především obavou ruských výrobců ze ztráty svých pozic na místním trhu kvůli znovuzrození ukrajinského zpracovatelského průmyslu a zlepšení kvality jeho výrobků. Takže „ropná otázka“ není ani tak mezistátním problémem, jako spíše vnitřním problémem. Pokusme se prověřit tuto hypotézu analýzou reálné situace na energetickém trhu Ukrajiny.

Ukrajina jako spotřebitel ropy

Pokud se nezaujatě podíváme na kterýkoli z projektů, do nichž se chce Ukrajina zapojit, zjistíme, že ani jeden z nich neudělá z Ukrajiny hlavní křižovátku transkontinentálních ropovodů. Pouze domácí strategové vymýšlejí takové modely zásobování Evropy ropou, v nichž by Ukrajina hrála klíčovou roli a získávala bez nějakého úsilí peníze za transport ropy přes její území. Všichni zahraniční partneři jednoznačně považují Ukrajinu nejen za přepravovatele ropy, ale především za velkého potenciačního spotřebitele. A opravdu boj o vnitřní spotřebitelský trh ropy na Ukrajině byl již zahájen. Na tom, jaké alternativní zdroje dodávek ropy si Ukrajina vybere, závisí i to, která zahraniční společnost se dostane na její trh. Tyto společnosti se snaží upevnit si tamní pozici, dokud se neobjeví konkurence ze strany dnes paralyzovaného místního těžebního a zpracovatelského průmyslu.

Ukrajina je jednou z nejstarších zemí světa těžících ropu. Za více než sto let intenzivního využívání ropných ložisek bylo vytěženo nejen zhruba 350 mil. tun ropy a plyného kondenzátu, ale také více než 1 700 mld. m³ plynu. Nicméně vzhledem k tomu, že za posledních 20 let existence Sovětského svazu kapitálové investice směřovaly převážně do Tjumenenské oblasti, ukrajinský těžební sektor morálně i technologicky zastaral. Na Sibiř také odjelo několik set tisíc ukrajinských naftařů.

Tyto faktory spolu s podstatným zmenšením dodávek ropy na Ukrajinu po rozpadu SSSR přispěly k tomu, že se ukrajinský těžební a zpracovatelský průmysl nachází v krizi a významněji neovlivňuje situaci na vnitřním trhu s ropnými výrobky. Celková kapacita ukrajin-

Ukrajinský ropný zpracovatelský průmysl v roce 1998							
	Rafinérie						Celkem
	Kremen-čugská	Chersonská	Oděská	Drogo-bičská	Nadvornjanská	Lisičanská	
Zpracovaná ropa (tis. t)	6 124,4	1 220,5	1 990,3	701,2	940,9	1 731,6	12 708,9
Z toho ropa cizích subjektů (%)	40,0	100,0	100,0	40,0	51,0	100,0	-
Podíl na zpracovatelském trhu (%)	48,2	9,6	15,7	5,5	7,4	13,6	100,0

Pramen: Матоліч, Р.: Нефтьперерабатывающий комплекс Галичина – лидер среди нефтяных компаний Украины. Економічний часопис, 1/1999, s. 36.

ských zpracovatelských podniků představuje více než 60 mil. tun ročně. Většina výrobních provozů je však zastavena, technologie s nízkým stupněm zpracování ropy jsou zastaralé.

Ukrajinské podniky zpracovaly za prvních deset měsíců roku 1997 více než 10 mil. tun ropy, avšak jen 2 516 tisíc tun pocházelo z Ukrajiny (včetně ropy, kterou Ukrajina získala jako úhradu za tranzit). Více než 7 mil. tun ropy pocházelo z Ruska a z Kazachstánu, tzn. že tato ropa byla na Ukrajinu dovezena jen ke zpracování, a proto tato surovina, stejně jako ropné produkty z ní vyrobené patřily společně s těčto zemí. V období od ledna do dubna 1999 zpracovaly ukrajinské rafinérie 4 385 tisíc tun ropy, z čehož jen 852,5 tisíce tun tvořila ukrajinská ropa, zatímco 2 740 tisíc tun patřilo Rusku a 793 tisíc tun Kazachstánu.² Ukrajinské zpracovatelské podniky tedy pracují především pro zahraniční zákazníky, kteří dodávají i svou vlastní ropu. Nebylo by na tom nic špatného, kdyby s naftaři z Tatarstánu ve společném podniku Ukrtatnaft nespolečně pracovala přímo pouze Kremenčugská rafinérie a kdyby ostatní zpracovatelé nesloužili ruským firmám spíše jako „kanály“ k proniknutí na ukrajinský ropný trh. Na tomto trhu nyní působí více než 3 500 soukromých společností, je zcela liberalizován a státní podnik Ukrněftěprodukt zaujímá pouze čtvrtinový podíl na trhu.

Za první tři měsíce roku 1998 zpracovaly ukrajinské rafinérie 3 235 tisíc tun ropy, což je téměř o 0,5 mil. tun více než ve stejném období roku 1997. Za první čtvrtletí roku 1998 vytěžily ukrajinské těžební společnosti nejen 941,5 tisíce tun ropy a plynného kondenzátu, ale také 4,469 mld. m³ zemního plynu.

Ukrajinská vláda po získání samostatnosti věnuje velkou pozornost energetickému zabezpečení národního hospodářství. Ukrajinský parlament v roce 1994 schválil *Koncepci rozvoje palivově-energetického komplexu Ukrajiny na období do roku 2010* a na jejím základě v roce 1996 *Národní energetický program Ukrajiny do roku 2010*. Podle těchto dokumentů by v roce 2000 měly být potřeby národního hospodářství v oblasti ropy pokryty z 11,5 % z vlastních zdrojů (v roce 1990 to bylo 14 %) a v roce 2010 ze 13,8 %. Pro překonání energetické krize byl v souladu s doporučením Světové banky přijat státní program *Ropa a plyn Ukrajiny*, který předpokládá v roce 2000 vytěžit více než 4,8 mil. tun ropy a plynného kondenzátu a 25,6 mld. m³ zemního plynu, v roce 2010 by tyto hodnoty měly dosáhnout 7,15 mil. tun, respektive 30,2 mld. m³. Ale i v případě realizace těchto ambiciózních plánů bude potřeba v roce 2005 dovézt 37,2 mil. tun ropy a v roce 2010 pak 44,8 mil. tun ropy (v roce 1990 to bylo 42,3 mil.).³ Nicméně ani stát, ale ani stále ještě státní rafinérie nemohou dnes kvůli nedostatku finančních prostředků dovážet větší množství ropy. A protože ceny ruské ropy každoročně stoupají o 8–10 %, je nyní pro Ukrajinu výhodnější dovážet hotové ropné produkty, mj. i z Ruska.

Kromě toho existuje ještě čistě ukrajinský paradox. Zatímco spotřeba ropných výrobků (včetně světlých) na vnitřním trhu neustále stoupá, oficiální objem jejich dovozu klesá. Ukrajinské rafinérie však nezvyšují svou výrobu. Přitom ačkoli cena ruské ropy stoupá (nedomníváme se, že současný pokles světových cen bude dlouhodobý), stejně jako doprava, tržní cena ropných produktů na Ukrajině zůstává prakticky stabilní. Trh rozhodně netrpí nedostatkem, spíše se periodicky objevuje převaha nabídky, a to zejména na velkoobchodním trhu. Vysvětlení tohoto paradoxu může být jen jedno; ukrajinský stát zvyšováním daní, celních a dalších poplatků nutí aktéry ropného trhu (včetně velkých obchodníků) odejít do stínové ekonomiky. Na stínovém trhu se podle různých odhadů realizuje přinejmenším 30 % všech prodejů ropných produktů na Ukrajině.

Ruské a západní firmy mají různou filozofii pronikání na ukrajinský trh ropných produktů. Nadnárodní korporace, které působí na ukrajinském trhu (Shell, BP a Mobil), fakticky nedovážejí do země ropné výrobky. Neaktivnější z těchto korporací – Shell – se orientuje na rozvoj těžby a zpracování ropy na Ukrajině a v poslední době i na tranzit ropy přes ukrajinské území. Ruské společnosti se snaží především buď dovážet hotové ropné výrobky, anebo v lepším případě zpracovávat ruskou ropu v ukrajinských rafinériích a realizovat ji na místním trhu.

Charakteristický je v tomto směru příklad jedné z největších ruských společností na ukrajinském trhu – firmy Lukoil. V roce 1997 začal tento koncern budovat síť vlastních benzínových pump po celé Ukrajině (nejprve na Krymu). Přitom v Rusku Lukoil přestal v poslední době stavět své pumpy a již existující síť začal pronajímat. Cena benzínu a ostatních ropných výrobků je na Ukrajině o něco vyšší než v Rusku, a proto zde vlastní pumpy přinesou Lukoilu větší zisk. Ovšem mohou existovat i jiné důvody, které donutily tento polostátní koncern ke zvýšené aktivitě na Ukrajině, včetně dlouhodobé strategie Lukoilu. Nicméně když začátkem roku 1998 zahájila ukrajinská vláda privatizaci rafinérií a nabídla k prodeji 40 % akcií největšího státního zpracovatelského závodu LiNOS (Lisičanské-čtě-orgsintez) s úmyslem, že se právě Lukoil stane strategickým partnerem pro privatizaci, tento ruský koncern odmítl účastnit se aukce. Ruský tisk tehdy napsal, že ukrajinská strana za akcie LiNOSu požadovala příliš mnoho, údajně skoro 700 mil. \$, i když ve skutečnosti celková cena byla 210 mil. \$ (a to za podnik, který je schopen uspokojit 50 % celkové ukrajinské spotřeby). Fond národního majetku Ukrajiny privatizaci LiNOSu odložil. To zpomalilo i přípravu velké privatizace všech ukrajinských závodů na zpracování ropy. Současně se však Lukoil počátkem roku 1998 zapojil do privatizace dvou rafinérií v Rumunsku s cílem vybudovat zde strategickou zpracovatelskou základnu pro další postup na západ.

Neúspěšná privatizace ukrajinského LiNOSu (s určitou „pomocí“ z ruské strany) má podle našeho názoru další dalekosáhlé důsledky. Privatizační plán daného podniku počítal s tím, že se 5 % akcií prodá v dražbě za peníze a 40 % bude určeno do nekomerčního konkurzu s určitými investičními závazky, včetně garance zásobování rafinérie ropou ve výši 4–6 mil. tun ropy ročně po dobu 7 let, jakož i jednorázové investice 1 mil. tun ropy či 100 mil. \$. Ukrajinský stát se tedy snažil především zapojit LiNOS do nějaké vertikálně integrované ropné společnosti, aby mu do budoucna zajistil plynulé dodávky suroviny a vytíženost provozu. Takovýto strategický investor měl po roce 2002 koupit zbývajících 26 % státních akcií.⁴ Ovšem naděje integrovat LiNOS do uzavřeného cyklu těžba – zpracování – realizace byla zmařena. Odmítnutí tohoto způsobu privatizace Lisičanské rafinérie (jejíž technologie byla zařízena na zpracování sibiřské ropy) Lukoillem ukazuje neochotu ruských ropných společností oživit ukrajinský zpracovatelský průmysl. V Rusku totiž nepracují ani vlastní rafinérie, a proto snaha využít je bude mít rozhodně vyšší prioritu než využití ukrajinských rafinérií. Ukrajina je samozřejmě vnímána především jako odbytiště ruských ropných výrobků. V létě roku 1999 pak ukrajinská vláda navrhla Rusku předání kontrolního balíku akcií LiNOSu jako splátku za dodávky ruského plynu.

Zahraniční investoři, zejména z Ruska, vůbec neprojevíli od počátku roku 1998 zájem o privatizaci ukrajinských zpracovatelských závodů. Na nekomerční privatizační konkurz 17. 3. 1998 na prodej dvou balíků akcií (30 a 31 %) Chersonské rafinérie se nikdo nepřihlásil. Dne 7. 4. 1998 byl zastaven nekomerční privatizační konkurz Oděské rafinérie.⁵ V dalším kole bude cena akcií dost nižší a investiční závazky pro strategického partnera nebudou tak tvrdé. Tomu odpovídají i podmínky druhého kola konkurzu na prodej akcií LiNOSu, publikované 22. 4. 1998. Zajímavá situace by vznikla, pokud by se ani do tohoto kola konkurzu na privatizaci ukrajinských rafinérií nikdo nepřihlásil. Zdá se, že probíhá záměrně organizovaný bojkot vládních snah prodat většinu státních akcií ukrajinského zpracovatelského průmyslu, a to nejspíše s cílem snížit jejich cenu. Ukrajinské zájemce je možné ještě pochopit, protože jen málokdo z nich má finanční prostředky, potřebné k privatizaci rafinérií. Avšak potenciální zahraniční investoři nejspíše nechtějí utrácet peníze za oživení ukrajinských rafinérií a odcházejí. V lepším případě levně koupí ukrajinské rafinérie a zalkonzervují je, aby tak odstranili konkurenci.

Mezi ukrajinskými obchodníky s ruskými ropnými výrobky se samozřejmě může vyostřit konkurenční boj na vnitřním trhu. I když seriózní marketingové průzkumy ukazují, že např. ukrajinský trh s benzinem je už prakticky rozdělen. Objevilo se několik „profesionálních“ firem, které diktují ceny i objemy dodávek ze zahraničí. Změny mohou uskutečnit jen silné ukrajinské finančně-průmyslové struktury, které se budou chtít přizpůsobit na výhod-

ném ropném byznysu a budou požadovat přerozdělení vnitřního trhu. Avšak pouze málokterá z takovýchto korporací bude schopna realizovat alternativní projekty k ruským dodávkám. Právě tyto společnosti už dnes lobbuji ve prospěch kaspicko-černomořské a blízkovýchodně-černomořské varianty zásobování Ukrajiny ropou (příčemž by rády při této příležitosti ovládly přístavní černomořské rafinérie). V polovině června 1999 na Ukrajině vypukla benzinová krize. Během dvou až tří dnů vzrostla cena benzínu 4–5krát a v mnoha oblastech ho lidé vykoupili. Ukrajinská hřívna byla pod silným tlakem a hrozila jí devalvace. Vláda a ukrajinská Národní banka musely rychle zareagovat, mj. dodatečným nákupem benzínu v Řecku a v Ázerbájdžánu, aby stabilizovaly trh a národní měnu. Tuto krizi zaviniily nejen objektivní faktory, růst světových cen ropy v roce 1999, problémy s těžbou a zpracováním ropy v Rusku, ale i subjektivní chování hlavních prodejců benzínu a dalších ropných výrobků. Za prvé, v roce 1999 dovezli poloviční množství benzínu na Ukrajinu ve srovnání s rokem 1998 (50 % benzínu, který Ukrajina potřebuje, se dováží, 30 % se vyrábí z dovážených surovin patřících cizím společnostem a jen 20 % je ukrajinského původu). Za druhé, byl vyvolán umělý nedostatek benzínu. Proto Ukrajina potřebuje státní kontrolu obchodu s benzinem, stejně jako diverzifikaci dodávek benzínu a odmítnutí monopolního dovozu z Ruska.

Tranzit ropy přes ukrajinské území

Každoročně přes ukrajinské území protéká ropovody 64–65 mil. tun ruské ropy, tedy více než polovina všeho ruského exportu (116–118 mil. tun). Fungují zde dva systémy tranzitních magistralních ropovodů – Družba a Pridněprovskaja.

Tranzit největšího množství ruské ropy zabezpečuje Pridněprovské ředitelství magistralních ropovodů v Kremenčugu. V roce 1997 přijalo na rusko-ukrajinské hranici 46 mil. tun. Kromě toho pridněprovský systém přečerpal ještě 18 mil. tun ropy v přístavu Oděsa a Novorosijsk, z toho 10 mil. tun pro ukrajinské rafinérie a pro další uživatele.

Ropovodem Družba ve Lvovu v roce 1997 protéklo 19 mil. tun ropy, z toho 1 mil. tun pro karpatské rafinérie. Většinu ruské ropy však tento systém vyvezl do postsocialistických zemí východní Evropy. Ovšem Rusko po rozpadu Sovětského svazu postupně ztrácí své dřívější monopolní postavení na východoevropských ropných trzích. Země tohoto regionu v 90. letech začaly postupně diverzifikovat své zdroje dodávek ropy a napojují se na západoevropské ropovody nebo na ropovod Adria.

Perspektiva neustálého snižování objemů dodávek ruské ropy, zejména na trhy států střední a východní Evropy, je pro budoucnost systémů magistralních ropovodů Družba velmi nepřijemná. Zmenší se tím možnosti získání plateb za tranzitní služby. Kromě toho se zkomplikuje zabezpečení dodávek ropy pro západoukrajinské rafinérie v Nadvornjansku a v Drogobičevu, stejně jako se zhorší zásobování regionálního ropného trhu. Proto nikoho nepřekvapí, že vedení ropovodu Družba patří k neaktivnějším zastáncům alternativních projektů na Ukrajině, které by nebyly závislé na ruských dodávkách ropy, a podniká praktické kroky k jejich realizaci.

Ukrajinské ředitelství magistralních ropovodů Družba proto urychlilo výstavbu nového dovozního terminálu Port-Južnyj nedaleko Oděsy, jakož i budování ropovodu Oděsa – Brody. Pragmatickým cílem těchto projektů je zachování postavení ropovodu Družba v tranzitu ropy a udržení části ropného trhu ve východní Evropě. Celý projekt je „zabaleno“ do ušlechtilých frází o strategickém úkolu diverzifikovat zásobování Ukrajiny ropou a zlikvidovat její závislost na monopolu ruských dodávek. Pokud se však na zmíněné plány podíváme reálně, pak systém Družba může zásobovat ropou pouze dvě karpatské rafinérie, které mohou zpracovat 7 mil. tun ropy ročně, jakož i rafinérie v Oděse a v Chersonu s výkonností 3,8 mil. tun, respektive 8,4 mil. tun. Ambiciózní projekty přitom počítají s tranzitem ropy z Oděsy na ukrajinsko-polskou, ukrajinsko-maďarskou a ukrajinsko-slovenskou hranici, a to ve výši 60–100 mil. tun ročně.⁶

Ponechme stranou politické vášně a lobbování odpůrců výstavby nového ropného terminálu v Oděse. I když můžeme předpokládat, že zpomalení realizace tohoto projektu v posledních letech bylo způsobeno i střetáváním strategických politických zájmů nejrůznějších sil, včetně neukrajinských. Z ekonomického hlediska se zde střetávají pragmatické zájmy dvou ukrajinských tranzitních ropných systémů. Nový ropný terminál v Portu-Južném je především „dítkem“ Družby. Přitom se ve skutečnosti nachází vedle ropného přístaviště oděského mořského přístavu, využívaného pridněprovským systémem.

V roce 1993 Pridněprovské ředitelství magistrálních ropovodů a ruská společnost Trade Concept Ltd. (TCL) iniciovaly vznik konsorcia Ukratransnafta v Kremenčugu a začaly rozšiřovat kapacitu oděského ropného přístaviště. Podařilo se jim vytižit více než polovinu z 15 mil. tun volné přečerpávací kapacity. V roce 1996 byl ropný přečerpávací komplex Gosněftėgazpromu Ukrajiny privatizován a na jeho základě byla pak vytvořena akciová společnost Eksimněftėprodukt. V listopadu 1996 bylo pro zvýšení objemů přepravy ropy založeno rusko-ukrajinské Jižní palivově-energetické konsorcium (JUTEK). V období 1993–1997 se přepravní kapacity ropného mořského přístaviště oděského přístavu zvýšily z 15 mil. na 24 mil. tun.

V lednu 1998 skončilo financování programu přestavby ropného přístaviště, a proto oděský mořský přístav může nejen expedovat ropu, ale současně i přijímat tankery s dodávkami ropy. Tím se oděské ropné přístaviště stalo univerzálním.

Podle údajů ruské státní společnosti Transněft bylo za 11 měsíců roku 1997 dodáno do oděského ropného přístaviště z Ruska 8,4 mil. tun ropy. Na tomto objemu dodávek se nejvíce podílí ruská společnost JUKOS (3,5 mil. tun) a její dceřinné firmy Jugansknėftėgaz (více než 1,5 mil. tun) a Samaranėftėgaz (1 mil. tun ropy). Ukratransnafta a její partneři byly z hlediska objemu dodávek pro oděské ropné přístaviště druzí, včetně společnosti Tatněft (1,5 mil. tun).

Uvedené skutečnosti svědčí o tom, že ruské ropné společnosti budou i nadále podporovat myšlenku vytvořit z ropného přístaviště oděského mořského přístavu hlavní ropnou „bránu“ Ukrajiny a budou se ze všech sil snažit zabránit ostatním variantám dovozu ropy po moři. V této snaze bude jejich ukrajinským spojencem samozřejmě především Pridněprovský systém magistrálních ropovodů a státně-politické síly, které stojí za touto skupinou podniků.

Takže i uvnitř samotné Ukrajiny probíhá určitý konkurenční boj o hlavní roli v tranzitu ropy. Východní (pridněprovský) systém tranzitu je silnější, ale pracuje především pro Rusko a stěží se může a chce přeorientovat na neruské zdroje ropy. Západní systém magistrálních ropovodů Družba může sice potencionálně ztratit možnost zajišťovat ve velkém měřítku dopravu ruské ropy do východní Evropy, ale perspektivně se může stát hlavním tranzitním přepravovatelem neruské ropy z jihu Ukrajiny do východní, střední a západní Evropy. Proto podnikatelské a politické struktury, spojené s tímto systémem, tak usilovně prosazují nezbytnost alternativních dodávek ropy z oblasti Kaspického moře nebo z Blízkého východu, jakož i vybudování nového velkokapacitního ropného terminálu v Oděse a systému ropovodů k západním hranicím Ukrajiny. To vše kvůli banální touze ekonomicky přežít. Je pravda, že teritoriální rozdělení ropných zájmů se až nápadně shoduje s politickými rozdíly a odlišnostmi v zahraničně-politické orientaci západních a východních regionů Ukrajiny. Proč asi?

Geografie ropovodů a plynovodů na Ukrajině znázorňuje dialektickou jednotu a boj protikladů. Na jedné straně rafinérie na východní, střední a jižní Ukrajině jsou orientovány nejen na ruskou ropu, ale i na ruské ropné operátory, kteří tuto ropu dodávají ukrajinským rafinériím ke zpracování a pak hotovou ropnou produkci předávají k prodeji těm ukrajinským komerčním strukturám, které jsou ve velmi úzkém spojení s ruskými partnery. Zpracovatelské podniky těchto regionů nabízí ukrajinská vláda při každé vhodné příležitosti ruským obchodníkům k privatizaci jako gesto dobré vůle, i když to vládě nebrání v tom, aby stejně rafinérie současně nenabídla k privatizaci i západním společnostem.

Naopak dvě rafinérie – Drogobičská a Nadvornjanská – na západní Ukrajině, kde – eufemisticky řečeno – Rusko zrovna nemilují, však vzhledem k vytěženosti a velikosti vlastních nalezišť ropy nutně potřebují ruské dodávky ropy k zachování výrobních kapacit, k modernizaci zařízení a k zabezpečení značných objemů vývozu nízkooktanových ropných produktů do sousedních zemí východní a střední Evropy. Tady rusofobie (národně-patriotické sympatie a antipatie Haličanů) ustupuje dopozadí před obchodními výhodami a hrozbou finančního krachu.

Ukrajinské regiony nedostávají za tranzit ropy přes své území ani dolar, vše je odváděno do centrálního rozpočtu. Avšak místní elity mají značný příjem z kontroly nad ropnými výrobky a ropovody a mají zájem o udržení (pokud ne o zvýšení) objemu tranzitu a o fungování ropovodů.

Např. přes Zakarpatskou oblast, nejzápadnější ukrajinský region, procházejí dvě větve tranzitního ropovodu Družba (celkem 127 km, jedna o průměru 529 mm, druhá o průměru 720 mm), ukrajinsko-maďarský etilenovod a jedna trasa produktovodu pro přepravu hotových ropných výrobků. V případě vybudování oděského terminálu pro transport kaspické ropy přes Černé moře a Ukrajinu do Evropy je plánována stavba ještě jedné větve ropovodu přes Zakarpatskou oblast.

Značné potenciaální možnosti z hlediska přepravy ropných výrobků jak do Evropy, tak i do Zakarpatské oblasti má produktovod, postavený kdysi Ministerstvem obrany SSSR a dodnes patřící Rusku. K němu patří též zásobníky na naftu a benzin s celkovým objemem více než 200 tisíc tun, které však patří Ukrajině. Délka celého produktovodu v regionu je zhruba 330 km, včetně náhradního okruhu. Tento systém může přepravit 2 mil. tun ročně, a to prakticky do kterékoli země východní a střední Evropy. Používání této trasy bylo dočasně přerušeno v roce 1993. V současné době Rusko financuje opravu tohoto produktovodu, aby odpovídal bezpečnostním a ekologickým kritériím.

S přihlédnutím k tranzitním možnostem Zakarpatské oblasti vypracovala evropská pobočka jedné z největších ruských ropných společností projekt na výstavbu ekologicky bezpečné středně velké rafinérie v tomto regionu, a to přímo na trase ropovodu Družba. Šlo by o výrobu vysokooktanového a ekologicky čistého benzínu, který je v současné době na Ukrajinu dovážen ze zahraničí, jakož i o expanzi na trhy Slovenska, Maďarska, Polska a dalších zemí. Tyto ruské plány vyvolala potřeba přiblížit se ke spotřebitelským trhům s ropnými výrobky a nevyvolaly žádnou politickou bouři.

Není možné jednoznačně tvrdit, že existuje přímý vztah mezi problémem diverzifikace zdrojů dodávek ropy na Ukrajinu, problémem tranzitu této suroviny a regionálně-ideologickou a politickou strukturalizací ukrajinské společnosti, neboť její rozdělení podle sociálně-politických a stranických zájmů teprve probíhá a rozhodně není dokončena. Pouze na Ukrajině se mohlo stát, že se hlavní materiální oporou Strany zelených, která se nečekaně dostala do parlamentu v roce 1998, stali noví ukrajinští ropní magnáti. Ti stejným způsobem také podpořili Stranu spojených sociálních demokratů. Nicméně krystalizace ekonomických zájmů soukromého kapitálu a jeho finančně-průmyslových skupin probíhá rychleji než stranicko-politické rozdělení společnosti. Proto podnikatelské struktury na Ukrajině využívají všechny (tedy i nestandardní) kanály, s jejichž pomocí se snaží politicky zabezpečit vlastní zájmy. Bohužel síla ukrajinských finančně-průmyslových skupin je podstatně nižší než např. ruských nebo západních, a proto se mohou jen „připojit“ k jejich expanzi a plnit pro ně servisní role. Za této situace příliš mnoho různých sil (včetně zahraničních) ovlivňuje vektor ukrajinské strategie zabezpečení země energetickými surovinami. V každém případě hlavní boj probíhá uvnitř Ukrajiny.

Zdá se, že se Ukrajina dobrovolně či nedobrovolně vzdala vážněji míněné účasti ve „velké hře“, tedy v globálním geopolitickém zápase o ovládnutí zdrojů energetických surovin. Byla uzavřena dvoustranná dohoda z 25. 3. 1997 o dodávkách ázerbájdžánské ropy přes Gruzii, tedy mimo území Ruska, avšak ázerbájdžánský návrh na společnou těžbu ropy v Kaspickém moři Ukrajina ignorovala, čímž stydlivě zakrývala velký nedostatek finanč-

ních prostředků. Stát zatím nemá peníze na účast ve velkých projektech v zahraničí a v soukromém sektoru také ještě neexistují mohutné struktury, které by byly schopny volně operovat na světovém ropném trhu.

Za těchto podmínek Ukrajina spíše imituje hledání zdrojů energetických surovin, než aby se tím prakticky zabývala. Vzácné předběžné dohody ukrajinské vlády o připojení k nějakému projektu ropovodu končí ještě vzácněji podpisem konkrétních smluv, nemluvě už o praktické realizaci předběžné dohody. Příjemnou výjimku z tohoto pravidla představuje jen ukrajinsko-turecký projekt ropovodu Ceyhan – Samsun.

Projekt tranzitu ropy

Ukrajina a Turecko dne 18. 2. 1997 podepsaly *Smlouvu o společné výstavbě ropovodu na tureckém území z města Ceyhan na pobřeží Středozemního moře, kde končí některé ropovody ze Středního východu, do města Samsun na černomořském pobřeží a o vybudování samsunského ropného terminálu*. Ropovod by měl být dlouhý 700 km a měl by stát 1,7 mld. \$. Jeho uvedení do provozu by otevřelo novou cestu pro tranzit blízkovýchodní ropy do Evropy, jakož i cestu pro přepravu „velké“ kaspické ropy na sever, pokud bude realizována jihozápadní trasa Baku – Ceyhan. Zmenší se tím lodní přeprava přes průlivy Bospor a Dardanely, což sníží i riziko ekologické katastrofy. Předpokládaná kapacita tohoto transportního systému by byla zhruba 100 mil. tun ropy ročně. Vzhledem k tomu, že v roce 2000 bude Ukrajina potřebovat přibližně 40–45 mil. tun ropy, po prodloužení středozezemsko-černomořské trasy přes její území bude možné do Evropy exportovat zhruba 50–60 mil. tun ropy. Přitom ropovod Ceyhan – Samsun bude reverzní, což umožňuje přepravu ropy oběma směry.⁷

Pro realizaci strategických úkolů tohoto projektu je však nezbytné, aby Ukrajina dokončila výstavbu oděského ropného terminálu a ropovodu Oděsa – Brody – Adamowa zastawa (Polsko).

Úmysl investovat do výstavby oděského ropného terminálu projevila Evropská banka pro obnovu a rozvoj (100 mil. \$), japonská korporace Nisso Ivai Corporation a další. Tento projekt podporují některé silné soukromé ukrajinské firmy (mj. z Oděsy), které se nechtějí smířit s dominantním postavením ruských firem v dovozu a vývozu ropy z jihoukrajinských přístavů. Prozatím se však kruhům, vydělávajícím na dopravě ruské ropy, podařilo koncem roku 1997 zpomalit výstavbu nového oděského ropného terminálu.

Ukrajinská strana už investovala do výstavby ropného terminálu 20 mil. \$. Kromě toho do konce roku 1997 bylo vybudováno 200 km ropovodu směrem k městu Brody (Lvovská oblast), kde by se měl napojit na ropný systém Družba. Do realizace celého projektu na území Ukrajiny bude podle oficiálních odhadů potřeba investovat přibližně 600 mil. \$ v přímých investicích. V tom případě by ropovod s terminálem mohl přepravovat každoročně zhruba 30 mil. tun ropy. Na přípravu technicko-ekonomického zabezpečení projektu věnovala Americká agentura pro obchod a rozvoj 500 000 \$.

V ideálním případě by Ukrajina chtěla pro realizaci projektu terminál-ropovod založit mezinárodní konsorcium nebo holdingovou společnost, v níž by měli zastoupení jak majitelé ropných nalezišť, tak i firmy, kontrolující evropský ropný trh. Podmínkou úspěšné realizace celého projektu je účast amerických, britských a ruských ropných společností, které už vlastní velké balíky akcií na trhu s kaspickou ropou. Ovšem jen dokončení výstavby oděského ropného terminálu a ropovodu Oděsa – Brody umožní efektivně prosazovat tranzit kaspické ropy přes Ukrajinu. Pokud se to nestane, nezůstanou skoro žádné argumenty ve prospěch ukrajinské trasy ropy od Kaspického moře do Evropy. Nový ropný koridor umožní Ukrajině nejen vydělávat na tranzitu, ale i získat ropu zdarma, respektive jako naturální platbu za tranzitní služby.

To jsou zatím jen plány ropného koridoru Ceyhan – Samsun – Oděsa – Brody – Evropa. Realita je o něco prozaičtější. Ukrajina touto trasou ještě dlouho nedostane žádnou ropu.

Za první ropovod Ceyhan – Samsun je třeba nejdříve postavit, za druhé do Ceyhanu se ropa bude dostávat ropovodem z Baku, který také není postaven, za třetí tuto ropu mohou koupit i jiní odběratelé, kteří ji budou raději přepravovat přes středomořské ropné terminály na jihu Evropy. Kromě toho bude mít Turecko možnost přečerpávat ropu i opačně – z černo-mořského pobřeží na středomořské, pokud to bude pro ně výhodné. Dokud se nezačne těžit „velká“ kaspická ropa, přes Ceyhan poteče blízkovýchodní ropa. A jeden zajímavý moment; Ukrajina se zde opět střetává s ruskými ropnými společnostmi (např. s Lukoilem, který je v tomto regionu aktivní a mj. zde operuje s iráckou ropou). A nakonec se zdá, že nikdo z potenciálních prodáváčů a zájemců o tranzit „velké“ ropy, včetně Turecka a Ukrajiny, si ve svých strategických plánech nepoložil nejdůležitější otázku: Kdo v Evropě koupí tuto ropu? A přitom není otázkou, zda Východoevropané a Západoevropané vůbec potřebují či nepotřebují ropu, ale je otázkou, jak se kaspická ropa dostane na přeplněný a rozdělený evropský trh. Tím spíše, že Velká Británie a Norsko neustále zvyšují prodej vlastní ropy. Tradičními dodavateli ropy pro západní Evropu jsou státy OPEC, především blízkovýchodní země. Koho tedy vytlačí kaspická ropa?

Jak se ukazuje, Ukrajina může získat ze své polohy při tranzitu kaspické ropy do Evropy spíše z geopolitických než z ekonomických důvodů. A stalo by se to v tom případě, pokud by se Západ rozhodl pro větší zahraničněpolitickou izolaci Ruska a souhlasil by s nahrazením současného ruského exportu ropy do Evropy dodávkami ropy z kaspických a blízkovýchodních nalezišť. Ale jen tehdy, pokud západní ropné koncerny v rámci mezinárodních těžebních konsorcií začnou plně využívat např. ázerbájdžánská naleziště a vcelku logicky se budou snažit na evropském ropném trhu zlikvidovat ruskou konkurenci a uvolněné místo pak zaplnit vlastní kaspickou ropou. V rámci přípravy takového kroku v budoucnu tlačí Západ Ukrajinu k ochlazení vztahů s Ruskem. Má ovšem nezávislý ukrajinský stát kvůli dost mlhavým příslibům velkého tranzitu kaspické ropy někdy v budoucnu již nyní obětovat prozatím výhodné dodávky ropy z Ruska? Kvůli konjunkturální zahraničněpolitické výhodě není racionální demonstrativní antiruskostí vyloučit budoucí možnost manévrování. Vystoupení Ukrajiny ze stínu Ruska totiž nespočívá v likvidaci efektivních ekonomických vztahů.

Role historie v geopolitice

Země kaspického regionu, stejně jako Ukrajina mají zájem o vymanění z ruského vlivu, a to prostřednictvím budování alternativních transkontinentálních ropovodů a přepravních tras do Evropy a do Asie. Pro státy v oblasti Kaspického moře je to způsob, jak se zviditelnit na světové politické „aréně“ a současně vyřešit vlastní ekonomické problémy. Avšak „velká“ ropa potřebuje i velkou politiku. A zde často dominují ideologické mýty.

V podmínkách tržních vztahů a „ekonomické svobody“ se ani ve státech v oblasti Kaspického moře, ani na Ukrajině, a dokonce ani v Rusku zatím neobjevily síly, které by byly schopné hájit celonárodní zájmy v oblasti palivovo-energetické politiky. Strukturu palivovo-energetické rovnováhy i zde určují jiné faktory. Je to především zápas národních a zahraničních korporací, center ekonomické a politické moci, střetávání jejich protikladných zájmů. Zápas národních, regionálních a korporativních elit vždy ovlivňoval rozvoj ropného průmyslu a celého palivovo-energetického komplexu mnohem více než hlediska rozumného hospodaření. Interakce se světovým hospodářským kapitálem a růst ideologických požadavků na palivovo-energetický komplex ještě více komplikují celý problém. Nakonec za tím vším, stejně jako v předcházejících historických obdobích budou stát skupinové zájmy. Skupiny se budou jmenovat jinak než dříve, ale struktura konfliktů a jejich vliv na obchod s ropou budou velmi podobné situaci kdykoli předtím.

V kaspickém ropném průmyslu hrál zahraniční kapitál vždy zvláštní roli a jen nezasvěcený pozorovatel se může domnívat, že vše začíná od bodu nula. Ještě před rokem 1917 největšími ropnými společnostmi byly firma Bratři Nobelů, Shell, Něft, Kaspijskoe tova-

riščestvo a další, a to zahraniční nebo společné. Není vůbec náhoda, že dosud devět uzavřených kontraktů na těžbu ropy v ázerbájdžánském šelfu Kaspického moře realizují mezinárodní konsorcia s účastí firem z USA, z Velké Británie, z Ruska, z Turecka, z Norska, ze Saúdské Arábie, z Japonska, z Íránu a z dalších států z různých regionů světa. Můžete zde potkat opravdu leckoho. Dokonce i Viktor Kožený založil v Ázerbájdžánu investiční fond Minaret.

Regionální politika států, vedoucích boj o kaspickou ropu, má kromě současné geopolitické situace i historické kořeny. A nejen sousedních států, jako je Rusko nebo Turecko. Už začátkem 20. let tohoto století určili svou politiku vůči Kavkazu a kaspickému regionu Američané. Allan Dulles, nenápadný pracovník velvyslanectví USA v Konstantinopoli, v roce 1920 ve svém memorandu americké vládě navrhol: „*Spojené státy si musejí politicky a ekonomicky podrobit Arménii, Gruzii a Ázerbájdžán, a tím i všechny oblasti s ropnými nalezišti.*“ Předpokládal, že tohoto cíle lze dosáhnout s tureckou pomocí. Tato myšlenka vyvolala zájem nejen u jeho nadřízených v State Department USA, ale i na adrese Broadway 26, kde sídlila firma Standart Oil. Ve stejném roce 1920 odkoupil tento koncern za 7 mil. \$ akcie podniků firmy Bratři Nobelové v kaspickém šelfu. „Tichým společníkem“ při těžbě kaspické ropy byl Standart Oil ještě v době carismu, ale v roce 1920 koupil od „nezávislého“ Ázerbájdžánu všechna ropná pole bez výjimky. Co se s tímto kontraktem stalo během následujících sedmdesáti let, to je jiná otázka.

USA se poučily z trpkého údělu Německa, které nedostalo v létě roku 1918 kaspickou ropu ani od tureckých spojenců, kteří obsadili Baku, ani od ruských bolševiků, kteří mu slíbili dodávky v Brestlitevské smlouvě. V říjnu téhož roku si s přísloušnou německou pedantičností spočítalo, že mu zásoby ropy v zahájené „válce motorů“ stačí jen na dva měsíce, a proto bylo nuceno kapitulovat. A přitom německá vojska nebyla daleko od Kaspického moře (tj. na černomořském pobřeží v Batumi), ale pasivně a marně čekala na dodávky ropy z Baku. Z toho tedy vyplývá, že je nutné být co nejbližší ke zdrojům ropy. (A to Ukrajina pořád nemůže pochopit.)

USA se poučily i z britské zkušenosti jak zacházet s kavkazskou ropou. V letech 1918–1919 britská okupační správa v Baku, nehledě na přeplněné zásobníky ropy, hrozbu zastavení těžby a zaplavení nalezišť, nedovoľovala vývoz ropy nejen do Sovětského Ruska, ale prakticky ani kamkoli jinam, povolovala jen vývoz minimálního množství petroleje v barelech. Bylo zakázáno prodávat ropu dokonce i americkým a francouzským spojencům. Angličané chtěli, aby Ázerbájdžán byl samostatný, nezávislý na Rusku, ať už bílý, nebo rudý. Ale především ekonomicky co nejslabší. Dlouhodobé strategické zájmy Velké Británie získaly převahu nad okamžitými výhodami. Ekonomická závislost ázerbájdžánské vlády a naftařů byla důležitější než možnost levně vyvézt několik set tisíc tun ropy.⁸

Současná situace je podobná. Diskuze o kaspické ropě probíhají již dlouhou dobu, ale současně se vytváří komplex překážek pro její zpracování. Jsou to např. rozpory ohledně statutu Kaspického moře a jeho rozdělení na národní sektory, diskuze o trase přepravy „velké“ ropy či spory o složení mezinárodních ropných těžebních konsorcií. Za tím vším je velká geopolitická hra, kde klíčovou roli hrají USA, které se snaží oslabit ruský vliv v regionu, izolovat Írán a islámský fundamentalismus, zabránit přepravě většího množství ropy do rozvíjející se Číny. Podle názoru profesora M. Ahrariho z Katedry národní bezpečnosti a strategie Akademie ozbrojených sil USA v Portfolku (stát Virginia) boj o trasy ropovodů určí budoucí modalitu nové „velké hry“, v níž se střetávají zájmy Ruska, Spojených států, Turecka a Íránu. A dokud se nevytvoří nová rovnováha sil v regionu a strategický scénář hry, nejspíše určený Američany, „velká“ kaspická ropa se nebude vyvážet. Do té doby se může i po dobu několika let uskutečňovat britský scénář z let 1918–1919, tedy „držet“ ropu kvůli dlouhodobým zájmům, nikoli pro krátkodobou výhodu (jedna pesimistická prognóza dokonce tvrdí, že kaspickou ropu „zazdili“). Za prvé to může být proto, aby kaspické dodávky nesnížily cenu ropy a nedestabilizovaly světový ropný trh. Za druhé, aby se Ázerbájdžán a ostatní země v oblasti Kaspického moře nestaly příliš rychle „novým

Kuvajtem“ a nebyly příliš samostatné. A za třetí to může být snaha zformovat z kaspických států konglomerát zemí, těžících ropu a přátelsky nakloněných vůči USA, jako protiváhu k OPEC.

Potvrzuje se i teze A. Dullese z 20. let o strategickém partnerství mezi USA a Tureckem v regionu, a to tím spíše, že Turecko je členem NATO a že Severoatlantická aliance je rozhodnuta v případě krizové situace v oblasti Kaspického moře zasáhnout i vojensky. Nyní již Z. Brzezinski píše, že pravidelné konzultace s Ankarou ohledně budoucnosti regionu Kaspického moře a Střední Asie dávají Turecku pocit partnerství s USA a Amerika by měla podporovat snahu Turecka vybudovat ropovod z Baku do Ceyhanu jako jednoho z hlavních dopravních vyústění pro energetické zdroje z regionu Kaspického moře. Je to součást nové geostrategie pro Eurasii, kterou navrhuje Z. Brzezinski ve své nové knize *The Grand Chessboard*.

Zápas o kaspickou ropu je jen zahájením šachové partie „velké eurasijské hry“. Hlavní hráči určují nejvýhodnější postavení útočných figur na transkontinentální šachovnici. Bohužel Ukrajina mezi těmito hráči není. Přitom nelze říci, že by se ukrajinské vedení nesažilo o aktivizaci zahraniční politiky jihovýchodním směrem. Z jeho iniciativy se v roce 1997 začalo formovat nové regionální integrační uskupení postsovětských států – GUUAM (Gruzie – Ukrajina – Uzbekistán – Ázerbájdžán – Moldova).⁹ Ropný základ této integrační skupiny je více než zřejmý. Ale přes deklarování hospodářských priorit při vzniku tohoto uskupení je GUUAM především regionální politické sdružení států s dost rozdílnými ekonomickými zájmy, s různým potenciálem a s různou úrovní rozvoje. Západ jen šikovně stimuluje zahraničněpolitickou ambicióznost mladého ukrajinského státu, když občas prohlašuje, že se Ukrajina může stát novým integračním centrem v rámci SNS (což nemůže nerozčílovat Moskvu). Historii Ukrajiny totiž tvoří série nepřetržitých neúspěchů při hledání spojenců, kteří ji obvykle poškodili více než vnější nepřátelé. Nyní Ukrajina, byť ochladla k Východu, nezískala tím „lásku“ Západu. Tím si sama svázala ruce k nějakému strategickému manévrování. Nestala se ani mostem, ani bariérou mezi Východem a Západem a postupně se stává šedou zónou, o níž globální síly ani nebojují. Bez zásadních vnitřních změn a skutečných reforem bude velmi složité dosáhnout změny v geopolitickém a geoeconomickém postavení Ukrajiny. Bismarck kdysi říkal, že jakákoli politika je lepší než politika váhání. V situaci, kdy vnější okolnosti a vnitřní síly nutí Ukrajinu přešlapovat na místě při stále se zmenšujících možnostech alternativního výběru, funguje současný stav země jako dokonalá ilustrace pravdivosti této věty.

Východní podobenství o trojzubci

Ukrajina, sevřená mezi Ruskem a Západem, se pokouší aktivizovat svou zahraniční politiku v baltsko-černomořském, kavkazsko-kaspickém a středoasijském směru. Je v tom i něco symbolického – pohyb směrem k pravlasti indoevropských národů. Tím spíše, že Ukrajinci, stejně jako všechny národy, které získaly vlastní státnost teprve nedávno, mají sklony k mytologizaci své minulosti a nejexaltovanější patrioti docházejí v genealogii národa téměř až k Árijcům. Bylo by zajímavé vědět, jaký vliv by na jejich přemýšlení a na kaspickou politiku Ukrajiny měla následující východní bajka o vztahu trojzubce (dnešní státní znak Ukrajiny) a kaspické ropy.

Ještě v 70. letech 19. století se dvacet kilometrů od nevelkého městečka Baku na břehu Kaspického moře v údolí řeky Apšeron rozkládala starobylá svatyně zoroastrismu – pevnost Atteš-Gag. Kdy a kdo ji postavil, zůstává záhadou. Nacházela se na tzv. Ohnivém poli. Pokud jste zde kopli do písčité půdy a přiblížili k tomu místu zapálenou sirku, vytryskl z něho jako gejzír plamen ohně.

Této stavbě se také říkalo Chrám Gebrů a byla vytesána z jednoho kusu skály. Ve středu stála vysoká věž, jakýsi komín, kterým horký plyn nahromaděný vnitru země bezpečně stoupal vzhůru. Podle ústní tradice 30 století hořel nad vysokou věží-oltářem oheň, živený

nevyčerpatelným podzemním zdrojem. Celá staletí byla věž svatyní uctíváčů ohně. Jejím symbolickým zobrazením byl trojzubec, stojící uprostřed chrámu.

Tradice říká, že dlouho před Zarathustrou národ, kterému muslimové a křesťané říkali „bechedini“, tedy následovníci pravé víry, uctíval Mitru, svého jediného a nejvyššího boha, který v sobě spojoval všechny dobré a zlé bohy. Jednou, když bůh chodil po světě v převlečení za pastýře – jak praví legenda –, přišel do Baku, tehdy jen na temný a pustý mořský břeh, kde našel svého starého oddaného uctíváče, který se hádal se ženou. V této neúrodné krajině bylo velmi málo dřeva a žena, která měla trochu uhlí na vaření, odmítla dát muži hrstku toho uhlí, aby mohl zapálit oheň nad oltářem. Když to bůh spatřil, proměnil lakomou stařenu v ohromnou skálu. A aby utěšil ovdovělého staříka, bůh mu slíbil, že ani on, ani jeho potomci už nikdy nebudou trpět nedostatkem paliva, protože je zásobí takovým množstvím uhlí, které bude nevyčerpatelné. A bůh udeřil do skály a poté se písčité břehy Kaspického moře naplnily ropou.

Na počest této šťastné události – jak praví legenda – byl ze skály vytesán Chrám Gebrů, na jehož oltáři bůh zapálil oheň. A poté, aby oheň lépe hořel, bůh zavolal čtyři větry a přikázal jim roznést oheň na všechny strany. Proto i dnes Baku občas nazývají původním jménem Badlube, což doslova znamená místo setkání větrů.

Bude jeden z nich ukrajinský? Smutný osud chrámu a plastiky se symbolem trojzubce naznačuje spíše pesimistickou odpověď. Ve skutečnosti koncem 70. let 19. století jistý moskevský milionář Kokarev se svým tbiliským partnerem Mirzoevem vybudoval na tzv. Ohnivém poli obrovské zařízení na těžbu a zpracování ropy. Pohanský chrám přestal existovat a ani svatý trojzubec nenašel uplatnění, jednoduše ho vyhodili.

Nevyplatilo by se tedy nyní Ukrajině stavět nejen „svaté chrámy“ regionálních svazů u Černého a Kaspického moře, ale především skutečné stavby na těžbu, přepravu a zpracování kaspické ropy?

¹ Viz Тарасюк, Б.: Украина урегулировала свои отношения со всеми соседями. Урядовий кур'єр, 18. 4. 1998, č. 74–75, s. 4.

² Viz Энергобизнес, 17–18/1999, s. 24.

³ Viz Концепция развития топливно-энергетического комплекса Украины на период до 2010 года. Ведомости Верховного Совета Украины, 24. 5. 1994, č. 21, s. 598–606.

⁴ Viz Українська інвестиційна газета, 1998, č. 6 (128), s. 12.

⁵ Viz Нефтьперерабатывающие заводы покушаются с трудом. Факты и комментарии, 24. 4. 1998, s. 25.

⁶ Viz Петров, И.: Две трубы – две звездных повести. Деловая неделя, 2. 2. 1998, č. 5 (40), s. 14.

⁷ Viz Прудка, Н.: Ратифицируй – или останешься без нефти. Деловая неделя, 15. 12. 1997, č. 33, s. 28–54.

⁸ Blíže viz Ahrari, M. E.: The new Great Game in muslim Central Asia. Mchair paper 47, leden 1996, Washington 1996, s. 54.

⁹ Viz Парахонский, Б.: Страсти вокруг ГУУАМА. Зеркало недели, 31. 6. 1999, s. 5.